

Vertel onze verhalen verder

Ontmoetingen met joodse en Palestijnse vrouwen;
getuigenissen van wat zich achter de schermen
van het nieuws afspeelt

Het collectief 'Dochters van Sarah en Hagar op Reis'

SAMENSTELLING: RIET BONS-STORM

NARRATIO

ISBN 978-90 5263 852 2 NUR: 707

© 2008 theologische uitgeverij NARRATIO, Postbus 1006, 4200 CA Gorinchem
tel. 0183 62 81 88 fax 084 739 29 45 e-mail: verkoop@narratio.nl

Actuele informatie is te vinden op www.narratio.nl.

Onze uitgaven zijn ook te koop via de boekhandel en www.kerkboek.nl (ook in België).

Niets uit deze uitgave mag verveelvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, digitale bestandskopie, luisterboek, Digi-boek, Internet-PDF of op welke andere wijze dan ook, behoudens voor eigen gebruik, zonder de voorafgaande toestemming van de uitgever c.q. de auteur. Citaten tot maximaal vier regels zijn toegestaan, grotere citaten vallen onder het overnamerecht waarvoor toestemming is vereist, tenzij gedaan in het kader van een recensie.

Inhoud

Hoofdstuk I	5
<i>Dochters van Sarah en Hagar op reis, het hoe en waarom.</i>	
Hoofdstuk II	11
<i>De eerste ontmoetingen: Ria Veldman en Nazrin Marcus.</i>	
Hoofdstuk III	19
<i>De Palestijns-Israëlische moslima Kemala Madir en een Russische immigrante: de joods-Israëlische Mila.</i>	
Hoofdstuk IV	23
<i>Leven op de plaats waar eerst ‘Arabieren’ woonden: Avirama en Chasya.</i>	
Hoofdstuk V	29
<i>Ontmoetingen in en om Sachnin: Trees Kosterman, Mari Alef en Muzayen.</i>	
Hoofdstuk VI	35
<i>Druzische vrouwen: Penina, Nada en Rana.</i>	
Hoofdstuk VII	39
<i>Vrouwen achter en bij de Muur: Zuster Brigitta, Lucy Talgieh en Madeleine Dahl.</i>	
Hoofdstuk VIII	51
<i>De vrouwen in het vluchtelingenkamp: Suheir Ferraj, Arreej en de dansende meiden.</i>	
Hoofdstuk IX	57
<i>De moeders van Bethlehem: de vrouwen van het Arabisch Educatief Centrum.</i>	
Hoofdstuk X	63
<i>“Als ik, Jeruzalem, jou ooit vergeet, vergeet mijn rechterhand mij...” (Psalm 137). Rachel Blaustein.</i>	

Hoofdstuk XI	67
<i>Zuster Karmela Farrugia van de Interfaith Encounter Association in het Zweeds Theologisch Instituut in Jeruzalem.</i>	
Hoofdstuk XII	71
<i>Over verhalen die ons te denken geven.</i>	
Hoofdstuk XIII	75
<i>Gail Diamond, een vrouwelijke rabbijn.</i>	
Hoofdstuk XIV	81
<i>Debbie Weissman: “Zolang je gelooft in een levende God kun je blijven hopen”.</i>	
Hoofdstuk XV	87
<i>Vera Baboun: “Ik ben een Palestijnse vrouw en christen”.</i>	
Hoofdstuk XVI	91
<i>Safa’ Abu Assab: “Wij hebben u gemaakt tot volksgroepen en stammen, opdat gij elkaar zoudt leren kennen”.</i>	
Hoofdstuk XVII.	99
<i>Judith Rotem: een levensweg als exodus.</i>	
Hoofdstuk XVIII	105
<i>Women in Black: solidariteit in het protesteren.</i>	
Hoofdstuk XIX	109
<i>We vertellen de verhalen verder.</i>	
Verantwoording foto’s	110

I

Dochters van Sarah* en Hagar

op reis, het hoe en waarom

De aanloop tot de reis

In een zaaltje in Utrecht ontmoeten we elkaar: zeven Nederlandse vrouwen en één Duitse, en één Nederlandse man: ds Douwe van der Sluis. Over een paar weken zullen we op reis gaan naar Israël en de Palestijnse Bezette Gebieden. Wat ons samenbrengt is het verlangen om vrouwen dáár te ontmoeten. We willen op zoek gaan naar vrouwen en vrouwenorganisaties, die zich niet neer willen leggen bij de muren die – letterlijk en figuurlijk – opgetrokken worden tussen de verschillende bevolkingsgroepen en godsdiensten, daar in dat met zoveel religieuze en politieke emoties omgeven land aan de Middellandse Zee. We willen de verhalen van vrouwen dáár in de Palestijnse Bezette Gebieden en Israël horen en die doorgeven in Nederland. We menen dat onwetendheid over elkaars leven vooroordelen en zelfs vijandsbeelden kan kweken.

We komen bijeen in het kader van het project ‘Dochters van Sarah en Hagar’, ontstaan in het Oecumenisch VrouwenNetwerk Noordholland**. Sarah en Hagar, de moeders van Izaäk en Ismaël, zijn de oermoeders van vele gelovigen, zonder wie Abraham nooit vader zou zijn geworden. Eén van de kernactiviteiten van het Noordhollandse project is het gespreksplatform ‘Dochters van Sarah en Hagar’. Dit bestaat uit een groepje van drie joodse, drie christelijke en drie moslimvrouwen. Ze komen regelmatig bij elkaar om samen te praten over hun geloof, ieder vanuit de eigen geloofstraditie, met alle vragen en dilemma’s die dat meebrengt. In landelijk verband brengt het project ‘Dochters van Sarah en Hagar’ ook dergelijke ontmoetingen tot stand. Zo ontwikkelt zich een netwerk van vrouwen die oog hebben voor de ander die anders is, maar de moeite waard om beter gekend te worden. Waar raken onze tradities elkaar? Hoe kan er vrede komen?

Die vrede is ver te zoeken in Israël en de Palestijnse Gebieden***. Daar bevechten de zonen van Sarah en Hagar elkaar te vuur en te zwaard. De dochters zijn er diep bij betrokken, maar dat zijn ze ook bij het zoeken naar mogelijkheden voor een beter begrip onderling, voor een samenleven in vrede.

Uit solidariteit met de vrouwen dáár organiseren de ‘Dochters van Sarah en Hagar’ om de paar jaar een ‘vrouwen seminar’ (een ‘seminar’ is in het Nederlands: een cursus, een mogelijkheid tot leren op verschillende manieren) samen met de stichting COME: Communications Middle East. COME is een kleine particuliere instelling met als doel het scheppen van kaders voor ontmoetingen van mensen in het Midden Oosten onderling en ontmoetingen tussen Europeanen en mensen in het Midden Oosten. De Nederlandse theoloog Douwe van der Sluis is sinds 1991 studietoelichtend en reisorganisator van COME. Hij woont een deel van het jaar in Jeruzalem en kent vele mensen in Israël en de Palestijnse gebieden. Zo willen ook in juni 2006 acht ‘Dochters van Sarah en Hagar’ met Douwe van der Sluis als reis leider op reis gaan naar Israël en de Palestijnse Gebieden.

Motivaties en dilemma’s

Zo komen we bij elkaar in Utrecht, enkele weken voor de reis: mensen uit verschillende delen van Nederland en zelfs daarbuiten, om elkaar te leren kennen en zicht te krijgen op de inhoud van het programma. We horen dat COME heeft georganiseerd dat er ook Zweedse vrouwen met ons mee zullen reizen****. De eerste week zullen we in verschillende delen van het land ontmoetingen hebben met Israëlische en Palestijnse vrouwen. De tweede week zal het seminar in Jeruzalem plaatsvinden. Dan zullen we elke ochtend college krijgen van docentes uit de verschillende godsdiensten over het thema: hoe kunnen de kinderen van Sarah en Hagar in Gods naam in vrede samenleven?

We vertellen elkaar onze beweegredenen om met de reis mee te gaan. Die komen bij ons allemaal neer op: de situatie daar met eigen ogen zien, de mensen, vooral de vrouwen daar ontmoeten. Het wordt ook duidelijk dat er bij sommigen van ons weerstand is om mee te gaan. Willen we ons wel verdiepen in dat gebied met zijn enerverende geschiedenis van veroveringen, ballingschap, terugkeer, bezetting ten koste van een volk dat er al eeuwen woonde, alles in de naam van God? Zou de God van Israël, die ook door christenen beleden wordt, zich wel herkennen in alle gewelddadigheden waarmee ‘Zijn’ volk het land Israël weer inneemt? Moeten we wel of niet als christenen partij kiezen, vóór Israël en tegen de Palestijnen? Sommigen van ons voelen zich aangesproken door de onopgeefbare band die het joodse volk van Godswegen met het land Israël heeft en staan achter de staat Israël, zij het niet zonder kritiek op het optreden van Israël. Anderen bekennen dat ze zich veel meer aan de kant van de Palestijnen voelen staan, die in 1948 verdreven werden van hun land en door Israël steeds verder van hun levensmogelijkheden worden afgesneden. We maken onze gevoelens bewust en praten er samen over. We kiezen ervoor te

proberen om een meervoudig gerichte loyaliteit in stand te houden. Dat is heel moeilijk, maar toch nodig in dit conflict waar de verlangens en belangen van beide partijen ons aanspreken en voor ons te begrijpen zijn, maar steeds bloedig botsen. Een manier om aan die meervoudig gerichte loyaliteit inhoud te geven lijkt ons: vooral aandacht hebben voor de *mensen*, zowel aan de joodse, als aan de Palestijnse kant. Aan beide zijden vallen er slachtoffers, aan beide zijden wordt geleden. Waar lijden is, is er een roep om solidariteit. We willen proberen zo open mogelijk te kijken en te luisteren daar in dat omstreden land. We willen de verschillende taalvelden - op zijn minst de religieuze en de politieke taal - waarmee je over de situatie van Israël en van de Palestijnen kunt spreken, uit elkaar houden. Als 'Dochters' willen we daarbij op de mogelijke invloed van 'gender'***** en de man-vrouwverhoudingen letten. Wat is de positie van vrouwen in de conflicten? Wat ons bindt is het verlangen om de vrouwen daar te ontmoeten. En wij delen een diep verlangen naar vrede, ook in het land Israël met zijn verschillende volken.

We bespreken ook onze angst om in zo'n gevaarlijk gebied te reizen. Douwe houdt ons voor dat er op het ogenblik geen buitensporig risico kleeft aan het reizen daar. Evenals hier in Nederland ligt ook daar het meeste gevaar in het verkeer op de wegen. Beladen met veel mogelijkheden om informatie te verzamelen gaan we weer uiteen.

Er wordt nog een keer zo'n voorbereidingszamenkomst gehouden, waar we over alle informatie spreken. Het valt ons op dat er een groot verschil is tussen informatie vanuit joodse bronnen en die vanuit Palestijnse. Alle informatie is gekleurd door het verlangen gelijk te hebben en uit de impasse te komen op de manier die voor de informatiegever het meeste voordeel oplevert. De noodzaak om zelf te gaan kijken en luisteren wordt steeds duidelijker.

Op pad...

In alle vroegte verzamelen we op Schiphol. We vliegen via Zürich naar Tel Aviv: een prachtig luxe vliegveld. Een fontein van water stroomt spectaculair uit het plafond. Douwe van der Sluis, de reis leider, wacht ons op en daar zijn ook de tien Zweedse vrouwen die deel uitmaken van de groep.

Israël... we rijden naar het Noorden, langs Israëlisch-joodse en Israëlisch-Palestijnse/ Arabische***** dorpen. De Palestijnse huizen hebben platte daken en bestaan uit verschillende woonlagen boven elkaar. Het land is heuvelachtig, droog, met veel stenen, beige. Dit is de droge tijd. We zien de eerste olijfbomen, die, met knoestige stammen en grijsgroene smalle bladeren, goed in het

landschap passen. We zien ook de eerste tekenen van spanning en dreiging: achter de prachtig bloeiende oleanders is daar opeens de Muur. Op het eerste gezicht lijkt het een geluidswal, maar we weten dat wat voor velen grotere veiligheid betekent, voor anderen een teken van scheiding en verwijdering is. We rijden over een oude legerweg die, Noord-Zuid van en naar Egypte, gebruikt werd door vele veldheren: van de Egyptische farao Toetmoses III tot aan Generaal Allenby in 1917. Dit is Galilea. We rijden langs Megiddo, in de verte zien we Nazaret. Door de Vlakte van Jizreël. Een ronde heuvel blijkt de berg Tabor te zijn. Allemaal bijbelse namen die verhalen oproepen. Bij de plaatsnamen komt nu een beeld: zo ziet en zag het er dus uit. Hier is zo veel gebeurd! Links ligt de berg Hermon, daarachter Haifa. We komen langs een paar kibboetsen*****. Daar omheen is het groener: boomgaarden met mango's, intensieve landbouw.

Na ongeveer anderhalf uur zijn we in Nes Ammim ('teken of vaandel voor de volken', de naam is ontleend aan Jesaja 11 vers 10), een christelijke kibboets, die open is naar andere godsdiensten. In de vijftiger jaren van de vorige eeuw stichtten Johan Pilon, een zendingsarts in Tiberias, en zijn joodse vriend Shlomo Bezek een ontmoetingsplaats voor christenen en joden. In 1961 werd een stuk land gekocht: Nes Ammim. Dat is nu een groen paradijsje in de droge, beige wereld erbuiten. Een prachtig aangelegde tuin, Westers aandoende witte huizen.

We eten samen en daarna is er kennismaking in een grote kring. Maar we zijn allemaal erg moe, niet in het minst van de vele verwarrende indrukken die we al hebben opgedaan: arm aandoende droge Palestijnse dorpen en groene joodse woonplaatsen. Plaatsen met bijbelse namen en dan de onverbiddelijke Muur. Het logeergebouw is een modern motel met alles erop en eraan. Uit het raam zie je bergen in de verte, in de avond donker met lichtjes. Daar ligt Libanon.

(* *betekent: informatie aan het eind van een hoofdstuk*)

* De joodse vrouwen die meedoen aan het netwerk 'Dochters van Sarah en Hagar' hebben te kennen gegeven dat zij graag zien dat 'Sarah' geschreven wordt in plaats van het in Nederland gangbare 'Sara', omdat 'Sarah' overeenkomt met de Hebreeuwse schrijfwijze van deze naam.

** Informatie over het netwerk 'Dochters van Sarah en Hagar' bij mw Annego Hogebrink, ahogebrink@hetnet.nl

*** Zie bijlage 2: *Korte geschiedenis van het Land en zijn bewoners.*

**** Zie bijlage 1: *De namen van de deelnemers aan de reis.*

***** Onder ‘*gender*’ wordt verstaan het geheel van verwachtingen en opvattingen aangaande de rol van vrouwen en de rol van mannen in een bepaalde cultuur en samenleving.

***** *Palestijnen of Arabieren?* Palestijnen, ook diegenen die Israëlich staatsburger zijn omdat ze na 1948 binnen het gebied van de staat Israël zijn blijven wonen, zien en benoemen zichzelf doorgaans nog steeds als ‘Palestijnen’, maar worden door joodse Israëli’s aangeduid met ‘Arabieren’. Dit is een politiek beladen kwestie. In dit boek kiezen we ervoor mensen te benoemen, zoals ze zichzelf benoemen en dus spreken we van joodse Israëli’s, Palestijnse Israëli’s en Palestijnen.

***** Een *kibboets* is een nederzetting van joodse immigranten, zoals die vooral vóór en kort na de stichting van de staat Israël gevormd werden, buiten de steden. Dit gebeurde in een Zionistische geest. Men wilde ‘het Land’ tot bloei brengen. In de oorspronkelijke opzet hadden kibboetsbewoners alles gemeenschappelijk. Ze werkten samen in de projecten die de kibboets economisch drijvende hielden en kregen allemaal hetzelfde loon, voldoende om hen in leven te houden. Zo hield men bijvoorbeeld melkkoeien of kippen en plantte boomgaarden van allerlei vruchtbomen. Men werkte aan irrigatie als dat nodig was. De kinderen groeiden voor een groot deel van hun bestaan op in kinderkinderhuizen. Nu zijn er voornamelijk kibboetsen waarin de bewoners individueel bezit hebben en soms ook buiten de kibboets werken. De kinderen groeien in de gezinnen op, niet meer in kinderkinderhuizen. Om inkomsten te verkrijgen heeft men in sommige kibboetsen logeer-huisjes voor toeristen.

II

De eerste ontmoetingen:

Ria Veldman en Nazrin Marcus

De voorlichtster Ria Veldman

We worden wakker in het groene paradijsje Nes Ammim, de christelijke kibboets. Een heerlijk ontbijt met uitzicht op de prachtige tuin vol bloeiende struiken: oleanders, bougainville en hibiscus, maar ook cactussen en geurende rozemarijnstruiken. Naast onze groep zijn er nog enkele mannen van middelbare leeftijd. Enkel van ons maken met hen kennis en vragen hen naar hun herkomst en de reden van hun verblijf in Nes Ammim. Het blijken militairen, joods-Israëlische reservisten te zijn, op weg naar de plaats waar ze zich moeten melden. Het zijn natuurlijk gewone Israëlische burgers, representatief voor de Israëlische samenleving als geheel. Maar toch zet het ons aan het denken. We worden eraan herinnerd dat elk paradijs een slangetje heeft: militairen, mogelijke oorlog.

Na het ontbijt ontmoeten we Ria Veldman, een Nederlandse die met haar man, een leraar die in de VUT ging, vanaf 2004 in Nes Ammim werkt. Zij runt het gastenverblijf en fungeert als gastvrouw. Enthousiast leidt Ria ons rond. We zien de binnenplaats met een beeldhouwwerk dat de bedoeling van Nes Ammim weergeeft: een huis van ontmoeting, studie en gebed, waar christenen, moslims en joden samenkomen en elk op hun eigen wijze de ene God aanbidden. Nes Ammim wil “een proeftuin van wederzijdse waardering” zijn. Door geldgebrek is Nes Ammim een paar jaar geleden echter gedwongen huizen en paviljoens te gaan verhuren en zo veranderde het karakter van het kibboetsdorp. Het is nu ook een ‘commercieel’ gastenverblijf geworden. Zo kan ook de aanwezigheid van de Israëlische reservisten, die de open ontmoeting met Palestijnen nu eenmaal niet dient, verklaard worden. We zien de oude autobus, de eerste medische post in de kibboets. We zien in het kleine museum beelden van het begin vol idealen en ook de schrijn voor een zoon van één van de eerste joodse bewoners, die sneuvelde in de strijd tegen de Palestijnen. Ria zegt gegrepen te zijn door het judaïsme en de joodse wortels van het christendom. Vanuit deze gegrepenheid wil ze zich ook openstellen voor de Palestijnen, die

zij aanduidt met ‘Arabieren’. Joden – al of niet Israëliisch – ontkennen met deze benaming, zij het lang niet altijd bewust, het bestaan van Palestijnen als een aparte groep met hun geschiedenis als medebewoners en hun aanspraken. Hier zien we voor het eerst de moeilijkheid van een echt open dubbele loyaliteit. Moet of kán de leiding van Nes Ammim gastvrijheid weigeren aan de joods-Israëliische reservisten? Duidelijk is dat Nes Ammim en onze gastvrouw Ria uit zijn op ontmoeting tussen joden, christenen en moslims. In zoverre is hun streven godsdienstig gekleurd. De complicatie is dat de politieke dimensie niet ontkend kan worden. De moslims zijn ook de Palestijnen en er zijn ook christelijke Palestijnen.

Aan de muur treft ons een poster met het volgende gedicht:

*What is the guilt of the innocent?
It begins when he – calmly and with hanging arms,
Shrugging his shoulders and standing aside,
The coat buttoned up
Lighting a cigarette - says :
“One cannot do anything”.
Look, there begins the guilt of the innocent.*

*Wat is de schuld van de onschuldige?
Het begint wanneer die – kalm en met hangende armen,
Zijn schouders ophalend en terzijde staand,
Zijn jas hoog dichtgeknoopt
Zegt, terwijl hij een sigaret opsteekt:
‘Je kan toch niks doen’.
Kijk, daar begint de schuld van de onschuldige.*

Als we later in een grote kring in de schaduw zitten ontmoeten we enkele joods-Israëliische vrouwen die met ons mee zullen gaan op onze tocht door Galilea. Chedva, een vormingsleidster uit de kibboets Tuval, zal voor de komende dagen met Douwe onze reisleidster zijn. Haar roep: “Only five minutes left!” wordt een vertrouwde begeleiding van onze tochten. Zij is een energieke, hartelijke vrouw die door haar vele contacten zowel met joodse als met Palestijnse vrouwen veel voor ons gaat betekenen. Verder zijn er Nili en Raya, die net als Chedva in een kibboets zijn geboren, en Mila en Katja, immigranten uit Rusland.

Nazrin Markus, Palestijns Israëlische, van christelijke huize

In één van de ruimten van Nes Ammim, zittend in een grote kring, ontmoeten we Nazrin Markus. Ze is Palestijnse en Israëlich staatsburger. Een tengere vrouw, ongeveer midden veertig jaar oud. Chedva stelt haar voor: “Nazrin is geboren in het Arabische dorp Kfar Yasif, vlak bij Nes Ammim”. Meteen komt weer een vleug spanning aan het licht. Nazrin noemt zichzelf geen ‘Arabische’, noch haar dorp van herkomst ‘Arabisch’. Ze stelt zichzelf nadrukkelijk voor als ‘Palestijnse’. Ze noemt zichzelf een vluchteling en zij identificeert zich met de aanspraken op een Palestijnse staat.

Nazrin vertelt haar verhaal. Ze was in haar studententijd in Haifa een politiek activiste. Ze studeerde archeologie, maar werd vanwege haar politieke activiteiten weggestuurd van de universiteit. In haar stem klinken frustratie en woede door.

In 1948 werden de grootouders van Nazrin verdreven van hun eigen grond. Haar grootmoeder van moederszijde kwam om. Haar vader had in Kfar Yasif een stuk land. De hele familie was werkzaam op dat land. Het was hun leven, hun werk en hun inkomen. Na de onteigening van de grond waren ze alles kwijt. Vanuit de plaats waar ze een nieuw onderkomen vonden konden ze zien hoe joodse Israëli's huizen op hun grond bouwden. Haar moeder legde zich niet bij de situatie neer en zette haar dochter aan zich te ontwikkelen om zo-